

Nagy Attila: Család–mesék–minták–műveltség

„Nemzetek pusztulását
soha nem fizikai sorvadás,
hanem mindig kulturális,
kollektív felejtés idézi elő.”
Jan Assmann

A forrásvidékről

Nem írok visszatekintő krónikát, de kikerülhetetlen kötelességem, hogy az eseménytörténetről legalább töredékesen megemlékezzek. Néhány kiváló mesemondó – Berecz András, Fábíán Éva (a Kalamajka és az Egyszólam együttesek énekes), Kóka Rozália – sokunk figyelmét már évtizedekkel ezelőtt felhívták meséink újraélesztésének esélyére. Ünnepi alkalmak során ámulva, derűvel és némi tagadhatatlan sóvárgással hallgattuk őket: igen, valahogy így kellene nekünk is esténként gyermekeinket, unokáinkat az álmok útjára elengednünk, ezt lenne jó megtanulnunk és továbbadnunk!

Az 1991 októberében – a Nemzetközi Olvasástársaság hazai tagszervezeteként– megalakult Magyar Olvasástársaság létrejöttének napjaitól kezdve két alapvető célt tűzött ki:

1. Az olvasással foglalkozó, de különböző területekről érkező szakemberek (könyvtárosok, pedagógusok, kutatók, a pedagógusképzésben oktatók, nyelvészek, pszichológusok, szociológusok, kiadók, gyerekirodalmi szakértők, kritikusok) rendszeres eszmecseréit szervezzük meg konferenciákon, publikációkban.

2. A szocialista szakértárból végre kiszabadulva intenzíven keressük a nemzetközi együttműködés kereteiben a korszerű oktatási, mérési, kutatási, fejlesztési módszerek eltanulásának alkalmait. Ez utóbbira látszott kitűnő példának, ha tőlük (pl. az International Reading Association-tól) átvesszük a világszerte alkalmazott, a sajtót mozgósító, az olvasás ügyét középpontba állító, minden év szeptember 8-án megszervezett International Literacy Day-t, az „Írásbeliség nemzetközi napját”.

1996-tól kezdődően rendszeresen sajtótájékoztatókkal, pályázati eredményhirdetésekkkel, konferenciákkal, eseményekkel léptünk a nagy nyilvánosság elé. Különösen emlékezetes marad ezek sorából 1998. szeptember 8., amikor két miniszter (Hámori József és Pokorni Zoltán) is fontosnak tartotta, hogy hívásunkra megjelenve beszédet mondjon a hazai írásbeliség aktuális gondjairól a fővárosi Liszt Ferenc téren előre szervezeten megjelenők és a járókelőkből verbuválódott alkalmi hallgatóságnak. Majd ennek negatív ellenpontjaként ugyancsak felejtethetlen élményként őrizzük a 2004. azonos napját, melynek délutáni órájában, az m1 stúdiójában, élő adásban Horváth Zsuzsa és jómagam igyekeztünk a leginkább aktuális gondokat, teendőket sorolni. A beszélgetést lezáró poénként a roppant csinos, vonzó, huszoneves riporternő, „jó lenne, ha a jövőben a magyar nők sem maradnának paragon” mondattal mosolygott bele a kamerába. A helyzet rettentő kínos volt, mert egyértelművé lett, hogy a műsorvezető számára az előző 10-15 perc tökéletesen hiába telt el, hiszen a hölgy képtelen volt különbséget tenni az iszlám világ ilyen szempontból hátrányos helyzetű lányai, asszonyai és a hosszú évtizedek óta a férfiaknál rendre többet és választékosabban olvasó magyar nők ilyen irányú jellemzői között. A feszült hangulatban kénytelen voltam ott azonnal röviden helyesbíteni.

Leforrázottan, rezignáltan jöttünk ki a Magyar Televízió hatalmas székházából.

Soha többé szeptember 8.! Nem kell nekünk az „International Literacy Day”! Hiába kap a sajtó rendre adatokat, leírt összefoglalókat az általános világhelyzetről és a magunk gondjairól. Valahogy képtelenek a dolgokat együtt kezelni; rendszerint keverednek a számok, a tendenciák, az összefüggések. Többségük számára nem lett világos, hogy most éppen Iránról, az Egyesült Államokról, Pakisztánról, Nyugat-Európáról, a PISA-adatokról vagy kiemelten a hazai összképről beszélünk...

Benedek Elek, 1859. szeptember 30.

Elhatározásunkat megkönnyítette, valójában előkészítette egy júniusi beszélgetés Koszecz Sándor barátunkkal, aki Szalay Márta és Kovács Mariann könyvtárosok üzenetét hozta Százhalombattáról: „1859. szeptember 30-án született Benedek Elek. Tegyük emlékezetessé ezt a dátumot! Legyen A népmese napja!” Elakadt a lélegzetem: helyettem mondták ki! Teljes érzelmi és intellektuális azonosulás. (Mindez 2004-ben, de akkorra Kocsis Éva, a főváros V. kerületi Pedagógiai Szolgáltató Központ szaktanácsadója már megszervezte az Aranytíz Művelődési Központban a MeseNapját.) Így az ötlet megszületése, „örökbefogadása” után jó egy évvel, csupán 2005. szeptember 30-án, az OSZK zsúfolásig megtelt nagy tanácstermében emlékeztünk meg Elek apó születésének évfordulójáról, ünnepeltük meg A népmese napját. Az első években (2005: OSZK, 2006: békéscsabai megyei könyvtár, 2007: Salgótarján, Balassi Bálint Megyei Könyvtár, 2008: Tokaj) vegyes tematikával, de többnyire a népmesék szimbolikáját boncolgatva dolgoztunk. 2009-ben, az egykori Királyi Palotában működő Nemzeti Könyvtárban, Benedek Elek 150. születésnapján a személyiség, az életmű egészének megidézésére tettünk kísérletet, mások mellett Gazda István tudománytörténész és az ükunoka, Benedek Katalin néprajzkutató segítségével. A párhuzamos szekcióban pedig egész álló nap szólt a mese a gyerekek különböző korcsoportjainak.

Minden tekintetben fordulatot jelentett a 2009 májusában, a Kaposvári Egyetemen a társaságunk Tanácsa által hozott döntés, amely szerint a kezdeményezés ki fulladását, elfáradását megelőzendő előre tematizálnunk kell a következő évek megemlékezéseit. Így lett Bartos Éva javaslatára 2010. „A családi olvasás éve”. Igaz, mi ott akkor csupán „family literacy”-ként iktattuk döntésünket a tanácskozásról készült emlékeztetőbe. Azután 2010. október első két napján, Százhalombattán, a Hamvas Béla Városi Könyvtár nagyszerű rendezésében került sor a VI.

Országos Népmese-konferenciára. Hálás köszönet érte!

2011. szeptember 30-án az egeri Bródy Sándor Megyei Könyvtár lesz a VII. Országos Népmese-konferencia házigazdája, ennek témája az olvasás korai előkészítése. A házigazdák és a HUNRA mellett a városban működő Benedek Elek Óvoda, valamint az Eszterházy Károly Főiskola érdeklődő oktatói, könyvtárosai, hallgatói ugyancsak szerepet vállalnak az esemény előkészítésében, lebonyolításában. 2012-ben Kaposvárott a Megyei Könyvtár és az egyetem „vegyes páros” lesz a szervezés felelőse; kijelölt témánk pedig a Kárpát-medence népmesekincse. 2013-ra vonatkozóan ugyancsak vannak terveink (hazai nemzetiségeink, jellegzetes mesei motívumok, szimbólumok elemzése, mesetípusok bemutatása), de területi döntés hiányában korai lenne erről még bármit közölni.

A generációk közötti kapcsolatokról

A PISA 2006-os adatai szerint az évtizedek óta legjobb európai olvasóként jegyzett finnek szövegértési pontszámaitól a hazai 15 évesek teljesítményének átlaga 65 pontnyi hátrányban van. Ezzel az OECD országok átlagos szintje alatt teljesítünk. (Ráadásul fiaink 40 ponttal

gyengébben olvasnak, mint lányaink!) Közgazdászok hosszú évek óta különféle módszerekkel kimutatják, hogy a népesség szövegértési szintje és az ország gazdasági versenyképessége között közvetlen összefüggés van. A legújabb számítások szerint, ha Magyarország a következő két évtizedben ledolgozná az előbb említett 65 pontos hátrányát, akkor ez a hazai GDP 584 százalékos emelkedéséhez vezetne.¹

A napnál világosabb az összefüggés: a szülők, a nagyszülők munkavégzésének pontossága, megbízhatósága, innovatív ereje, tanulékonysága közvetlen kapcsolatban van a 15 éves gyerekek, unokák olvasási, szövegértési készségeivel. Vagy közelítsünk más oldalról! Danny Taylor csaknem háromévtizedes közleményének következtetései ugyanezt bizonyították. Hat-hat jól és rosszul olvasó tizenéves családi háttérét intenzív módszerekkel kutatva úgy találta, hogy a különbségek mögött abszolút domináns szólamként a szülők és a nagyszülők olvasási szokásai, kultúrája közötti eltérések mutathatók ki. Egyszerűbben szólva, az olvasás intergenerációs, ha tetszik, transzgenerációs produktum. Ahol a kisgyermekkel rendszeresen beszélgetnek, kérdéseire válaszolnak, baj, bánat, betegség esetén énekkel, mondókával, mesével gyógyítanak, történeteket, meséket mondanak, majd olvasnak, ott a gyermek, az unoka szókinccse sokkal gazdagabb; pontosabban, választékosabban fogalmaz, gyorsabban, könnyebben tanul meg olvasni, írni. Hiszen naponta ott van előtte a szeretett személy példája. Ezzel félreérthetetlenül eljutottunk témánk központi magvához, a család jelentőségéhez. De lépünk még közelebb a „tűzhöz”! A Kopp Mária szerkesztette Magyar lelkiállapot, 2008című, hallatlanul gazdag látéletet nyújtó könyv², számunkra egyik legizgalmasabb megállapítása újabb adalékkal bizonyítja témaválasztásunk komplexitását, belső összefüggésrendszerét. A magyar népesség megbetegedési, halálozási adatai mögé tekintve két védőfaktor kiemelt jelentőségét bizonyította. Jóval ellenállóbbak a betegségekkel szemben és később halnak meg a családban élők, valamint azok a személyek, akik fontosnak ítélik, hogy életüknek célja van. Márpedig a mai könyvtáros-generációk többségének már tananyag volt Bruno Bettelheim első alkalommal 1985-ben megjelent alapkönyvének³vaskos bevezető fejezete, amely azt bizonyítja, hogy a népmesék sokféle szimbolikus üzenete mellett, a tudatos és tudattalan világ közötti gátak fellazítása és a mintakövetésre méltó konfliktusmegoldó stratégiák felmutatása után, legfőképpen az élet értelmének megtalálásához adnak mással nem pótolható segítséget.

Hogyan is jelennek meg népmeséinkben ezek a nemzedékek közötti kapcsolatok? „Ezer szerencséd, hogy öregapámnak/anyámnak szólítottál”; „majd, ha leszolgáltál ingyen három esztendő” – ötlük fel sokakban azonnal. No és még számtalan módon! Most csupán egyetlen példa felvillantásával tegyünk gondolatkísérletet! Népmeséink hamubasült pogácsája, amelyet a hős édesanyja tesz a hosszú útra, az önálló életre induló ifjú tarisznyájába, bizonyára többszörös szimbólum, egyaránt fizikai és lelki, testi és erkölcsi táplálék. Magból örölt, „kakastejjel”, varjúvajjal gyúrt, dagasztott liszt, kelt, sütött tészta, amely rendszerint nem tart ki a küldetés beteljesítéséig, eléréséig. De az út legnehezebb fordulóin vagy maga a főhős egyedül, vagy segítővel együtt, mindig elegendő erőt meríthetnek az újabb próbatételek sikeres megoldásához, a cél megközelítéséhez. Magam erősen hajlok annak feltételezésére, miszerint a család ismert, ismeretlen, akart, akaratlan lelki, szellemi öröksége mindünk nyakába oda van akasztva, láthatóan vagy láthatatlanul hordozzuk és élünk a tartalmával. Ebből élünk. A szimbólum tartalmának kibontása, megfejtése kizárólag egyéni, a családtörténetből fakadó feladatunk, de talán mégis felsorolható néhány általánosan figyelembe vehető szempont. Első renden Bert Hellinger gondolatrendszerére utalok, de miután jó két éve már írtam egy rövid összefoglalót erről, ezért most nem szeretném az ott olvashatókat megismételni, inkább csupán a szerző egyik alapgondolatát, a szeretet rendjét idézem fel.⁴

Hellinger véleménye szerint minden családban legalább három generáció szellemileg összetartozik, és akaratlanul is kölcsönös kapcsolatban áll egymással. Az egyén egészsége, lelki békéje, kiegyensúlyozottsága, teherbíró képessége, munkára, szeretetre és spontaneitásra alkalmassága döntően ezen kapcsolatok rendezettségén, tisztaságán, a másik tiszteletteljes elfogadásán múlik. Mint hangsúlyozza a szenvedések, a testi, lelki betegségek hátterében sokszor kapcsolati zavarok állnak. Ezek megelőzését, gyógyítását a szeretet rendjének megteremtése, helyreállítása jelentheti.

a)A sorban elsőként a klánhoz tartozás jogát kell kiemelnünk. Bárki vétett, valamilyen módon fekete báránnyá lett, ezt tudomására kell hozni, rosszallásunk kifejezése része az erkölcsi rend fenntartásának, de nem ad elegendő okot az érintett személy totális negligálására, a tágabb családi, érzelmi körből történő kizárásra.

b)A szülők feltétlen tisztelete. Gondoljunk csak az Ószövetség V. parancsolatára! „Tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú életű légy a földön, melyet az Örökkévaló, a te Istened neked ad.”Egy-egy gesztusuk, mondatuk, tettük fájdalmat okozhat, de ők a szüleink, akiknek életünket köszönhetjük, akiknek sejtjeiből lettek a mieink, akiknek életét mind biológiai, mind szellemi síkon bizonyos értelemben kikerülhetetlenül folytatjuk. Végző soron csak az lehet békében önmagával és egyúttal környezetével, aki képes szüleire életükben és halálukban tisztelettel gondolni.

Munkál bennünk egy számunkra nem tudatos lelkiismeret, amely nemzedékeken át összeköt bennünket az elődeinkkel. És nemcsak azokkal, akiket ismerünk, vagy azokkal, akikről tudunk, hanem gyakran azokkal az őseinkkel is, akiknek életéről vagy akár létezéséről egyáltalán semmilyen információnk sincs. Azért szenvedhetünk, mert ők szenvedtek, megbetegedhetünk, mert betegek voltak, öngyilkosok lehetünk, mert nekik meg kellett halniuk, vagy mert rászolgáltak a halálra, törvényszegőkké válhatunk, mert ők megszegették a törvényt, vagy kolostorba vonulhatunk, hogy vezekeljünk a bűneikért – és közben fogalmunk sincs, hogy mindezt azért tesszük, mert nagyon erősen kötődünk hozzájuk.⁵Vagy mindez a Biblia szavaival, röviden: „Az atyák ették meg az egrest és a fiak foga vásott el bele.”(Jeremiás 31, 29.).

c)A születés sorrendje. A fiatalabb köteles idősebb testvéreihez tisztelettel, közeledni. Soha nem szül jó vért, ha a sorban később következők rendre az asztalfőre ülnek, ha mindig kiharcolják, hogy övék legyen az utolsó szó.

d)A legtöbb szenvedést a kitalizottság, a titkok (testvér korai halála, házasságon kívüli gyermekek) okozzák.

Sorjáznak a jó tanácsok, ha tetszik a „parancsolatok”, miközben a mai óvodások 40 százaléka házasságon kívül született; csökken a házasságkötések száma; mind több a válás; a mai tizenévesek 54 százaléka egyke; az együttélésekben szignifikánsan kevesebb gyermek születik, mint a házasságokban. Sorolhatnánk tovább a tényeket. De mindez a mi olvasatunkban nem cáfolja a mesék által közvetített erkölcsi útmutatásokat, hanem sokkal inkább egyértelművé teszi a mesék hatásának hiányát. Igenis szükségünk van a tarisznyánkba helyezett „hamubasült pogácsákra” a generációk sokasága által formált szimbolikus üzenetekre, különösen mostanában, amikor mind a fizikai sorvadás, mind a kulturális, kollektív felejtés kétségtelen jeleit vagyunk kénytelenek tudatosítani családjainkban, nemzetünk egészében.

Családi műveltség

Mindez csak hiábavaló panaszkodás? A legkevésbé! „Mert növeli, ki elfödi a bajt” Éppen a mozgósító gondolatok, tények megalapozásához volt szükség a fentiek végiggondolásához. Az alábbiakban egy roppant gyakorlatias kezdeményezés hazai elterjesztéséhez szeretnénk

ösztönzéssel szolgálni, amikor röviden jelzem, hogy a Könyvtári Figyelő 2010/3-as száma írásom megjelenésének idején már minden bizonnyal beszerezhető, s abban részletes beszámoló arról az előadásról, amelyet Greg Brooks angol professzor áprilisban tartott az OSZK-ban – az internet segítségével – a korábbiakban jelzett „family literacy” témakörben.⁶ A nyilvánvalóan latin gyökerű szókapcsolatra sajnos még nem született meg a legpontosabb magyar fordítás. Az angol literacy szó ugyanis nem csupán az írás, olvasás ismeretét, gyakorlatát tartalmazza, hanem minden külön magyarázat nélkül a beszédértés és a beszédkésztség együttes rövid kifejezése. Értelmes, művelt, író, olvasó, tiszta, szabatos beszédű embereket értett még Jókai Mór is, amikor literátus jelzővel illette egy-egy szereplőjét, regényhősét.

Angliában, az Egyesült Államokban, Németországban és további ambiciózus oktatási rendszerű országokban lassan már két évtizede a gyakorlat szintjén is „tudják”, hogy a gyerek a szülő „tünete”, s a leghatékonyabban akkor segítenek a gyereknek, ha a szülővel foglalkoznak. Természetesen ezek a kurzusok a szülők számára nem abból a célból szerveződtek, hogy pedagógusokká képezzék őket, hanem hogy jobb szülők lehessenek. Kedves, régi barátunk, Brooks minderről bővebben ír az említett folyóiratban, az érdeklődést fokozandó egyszerűen az eredmények felől idézünk tőle néhány gondolatot.

A legsikeresebbek a 3–6 éves gyerekek rosszul író, gyöngén olvasó szüleinek szervezett programok, amelyek eredményeként csökkent a gyerekek fizikai bántalmazása, megnőtt az anyák önbizalma, munkavállalási esélye és továbbtanulási hajlandósága, és főként a gyerekek iskolai beilleszkedése lett jóval gördülékenyebb. Mindezek a folyamatok első renden a bevándorló családok számára váltak nagyon fontossá.

Az előadó az elköszönés pillanataiban lepte meg igazán hallgatóságát, amikor kérdésre válaszolva elmondta, hogy ezeket a fejlesztő csoportfoglalkozásokat főként közkönyvtárakban, templomokban, művelődési házakban szervezik és csak a legkritkább esetben iskolákban, mert ez utóbbi intézményekkel szemben a célcsoportokban kifejezett fenntartások, ellenérzések alakultak ki. Vajon hogyan lenne ez nálunk, ha ilyen irányú lépéseket tennének párhuzamos intézményeink?

A fentiekben töprengve ötlik fel bennem két tény és egy kérdés. Több ok miatt is, de jó évtizede folyamatosan csökken a könyvtárhasználó gyerekek száma és aránya. Közkönyvtárainkban 2004–2005-től meglepő gyorsasággal, járványszerűen elterjedtek az úgynevezett „Ringató klubok”, ahol a hathónaposnál idősebb gyermekek és szüleik „visszatanulták” az elfelejtettnek vélt mondókákat, verseket, énekeket. Most mintha újabb mérföldkőhöz érkeztünk volna? Ha Litvánia, Románia fontosnak ítélte a „family literacy” (családi műveltség), akcióorozat eltanulását, adaptációját, akkor talán éppen a hazai cigányság integrációját segítő, most nincs-e itt a kiváló alkalom egy újabb lépés megtételére nálunk is?

JEGYZETEK

1 http://vod.niif.hu/szarny_es_tether

2 A magyar lelkiállapot, 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban. (Szerk. Kopp Mária). Bp., 2008. Semmelweis, 621 p.

3 Bettelheim, Bruno: A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek. (7. kiad.) Bp., 2008. Corvina, 347 p.

4 Nagy Attila: Sorsok és mesék. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2008. 2. sz. 10–15. p.

5 Nelles, Wilfried: A gyógyító valóság. A családfelállítás elmélete és gyakorlata. Bp., 2006. Ursus Libris Kiadó, 184 p.

6 Brooks, Greg: A családi olvasás- és írásfejlesztés szerepe Európában és Európán kívül. = Könyvári Figyelő, 2010. 3. sz. 467–473. p.